

Спіс літаратуры

1. Беларуска-рускі слоўнік: у 2 т. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; рэд. К. К. Атраховіч (Кандрат Крапіва). – 2-е выд., перапрац. і дап. – Мінск: БелСЭ, 1988 – Т. 1. – 813 с.; 1989. – Т. 2. – 748 с.
2. Вярхоў, П. В. Назоўнікі на *-ар (-яр)* у беларускай мове // П.В. Вярхоў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – С. 25; 26.
3. Лукашанец, А. А. Граматычны аспект славянскага словаўтварэння / А. А. Лукашанец. – Мінск, 1998. – С. 10.
4. Сцяцко, П. У. Беларускае народнае словаўтварэнне. Афіксальныя назоўнікі / П.У. Сцяцко; рэд. М.В.Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – С. 193.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. – Мінск: БелСЭ, 1977–1984.

“РЭГІЯНАЛЬНЫ СЛОЎНІК ВІЦЕБШЧЫНЫ” І ЯГО МЕСЦА Ў БЕЛАРУСКАЙ ДЫЯЛЕКТАГРАФІІ

*Г.А. Арцямёнак
Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава*

З’яўляючыся найбольш натуральнай і арганічнай формай бытавання мовы, мясцовыя народныя гаворкі рэпрэзентуюць генетычныя вытокі этнасу, маюць вялікую культурную, гістарычную і навуковую каштоўнасць. Тэрытарыяльна-структурнае адзінства і моўная спецыфіка беларускіх гаворак адыгралі вырашальную ролю ў працэсе гістарычнай кансалідацыі і самаідэнтыфікацыі беларускага народа, а таксама ў фарміраванні і станаўленні сучаснай беларускай літаратурнай мовы як галоўнага сродку нацыянальна-культурнага самавыяўлення беларусаў. Па меркаванні вучоных, “не толькі ўсё адметна беларускае, што ўласціва сучаснай беларускай літаратурнай мове, але і многае, што ёсць у ёй з іншых моў, – усё гэта ад яе гаворак. У нацыянальным моватворчым працэсе беларускага народа вядучая роля належала і працягвае належаць ім, а не літаратурнай мове” [2, 275 – 276].

За апошні час развіццё беларускай дыялектнай мовы зведала пэўныя дэструкцыйныя змены, абумоўленыя такімі сацыяльнымі з’явамі, як дэпапуляцыя беларускай вёскі, міграцыі насельніцтва, пашырэнне рускамоўных СМІ. Таму вельмі важна паспець зафіксаваць і па магчымасці захаваць у пісьмовых тэкстах лексічныя здабыткі народнай мовы. У кантэксце вырашэння гэтай задачы кафедрай беларускага мовазнаўства ВДУ ствараецца “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (РСВ), першая частка якога (словы на літары А – Л) выйшла ў 2012 годзе [3]. Мэта артыкула – выявіць асаблівасці слоўніка на агульным фоне назапашанага багатага даробку беларускай дыялектнай лексікаграфіі. Актуальнасць такога разгляду дыктуецца неабходнасцю планавання і карэкціроўкі далейшай збіральніцкай, апісальна-класіфікацыйнай і даследчыцка-аналітычнай працы па вывучэнні народнай лексікі Віцебскага рэгіёна ў сучасных сацыяльна-палітычных і грамадска-культурных умовах.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для артыкула паслужылі картатэка і выдадзеная першая частка РСВ, іншыя беларускія дыялектныя слоўнікі. Выкарыстоўваліся апісальна-аналітычны метады, метадыкі эксцэпцыі і супастаўляльнай інтэрпрэтацыі моўнага матэрыялу.

Вынікі і іх абмеркаванне. РСВ ўпершыню тэрытарыяльна ахоплівае ўсю Віцебскую вобласць (21 раён, 1057 вясковых населеных пунктаў). Падобныя слоўнікі з рознай паўнатай і рознай шчыльнасцю сеткі апорных населеных

пунктаў ужо створаны для іншых абласцей Беларусі. Што да Віцебшчыны, то пакуль існаваў толькі адзін дыялектны слоўнік, які, прынамсі, прэтэндаваў на поўны ахоп адпаведнай адміністрацыйнай адзінкі. Гэта “Віцебскі краёвы слоўнік” Міколы Каспяровіча, што выйшаў яшчэ ў 1927 годзе (на той час першы з запланаваных Інбелкультам рэгіянальных беларускіх слоўнікаў) і змяшчаў лексічны матэрыял з 12 раёнаў былой Віцебскай акругі, якая па плошчы была меншай за сучасную Віцебскую вобласць амаль у чатыры разы. Слоўнік Каспяровіча ўтрымлівае 9703 словы, зафіксаваныя ў 591 населеным пункце, але пры гэтым адлюстроўвае матэрыял толькі ўсходняй часткі Падзвіння і ўключае вялікую колькасць агульнаўжывальных, літаратурных беларускіх слоў.

Складанне дыялектных слоўнікаў у адпаведнасці з адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам, безумоўна, у некаторай ступені супярэчыць навуковым падходам дыялектолагаў, якія групуюць гаворкі адпаведна з межамі канкрэтных дыялектаў ці дыялектных зон. Тым не менш чыста геаграфічны падыход сёння найбольш пашыраны нават пры стварэнні дыялекталагічных атласаў асобных краін, хоць межы традыцыйных гаворак часта не супадаюць з дзяржаўнымі. Па-першае, гэта даніна “паліткарэктнасці”, як бы свядомая адмова ад любых тэрытарыяльных прэтэнзій. Па-другое, прызнанне таго неаспрэчнага факта, што адміністрацыйныя граніцы так ці інакш уплываюць на характар гаворак і часта вядуць нават да пераразмеркавання іх рэальных межаў у выніку ўплыву фактараў моўнай палітыкі (уздзеянне мовы ўладных структур, школы, друкаваных і электронных СМІ, царквы і інш.).

Як і абсалютная большасць дыялектных слоўнікаў, РСВ – слоўнік дыферэнцыяльны. Адбор слоў у яго рэестр грунтуецца ў першую чаргу на аналізе суадносін паміж лексічнымі сістэмамі паўночна-ўсходняга дыялекту і беларускай літаратурнай мовы. Кіруючыся гэтым зыходным прынцыпам, аўтары ўключылі ў слоўнік лексічныя і семантычныя дыялектызмы, а таксама словы, якія ўяўляюць сабой акцэнтныя, граматычныя, словаўтваральныя варыянты да адпаведных нарматыўных лексем. З пашыраных на Віцебшчыне шматлікіх русізмаў засведчаны толькі тыя, што адлюстроўваюць мясцовыя дыялектныя асаблівасці. Адзначаны падыход улічвае тыпалагічныя характарыстыкі, якія склаліся пры тэрытарыяльным і сацыяльным раслаенні агульнанацыянальнай мовы на асобныя формы яе існавання (літаратурная, народна-дыялектная, гутарковая, прастамоўная, жаргонная) і не ў апошнюю чаргу дыктуецца практычнай мэтазгоднасцю, хаця ў навукова-тэарэтычным плане мае відавочныя недахопы, паколькі не дазваляе ўявіць лексічную сістэму пэўнага дыялекту ў яе цэласнасці і завершанасці.

Матэрыял, змешчаны ў РСВ, збіраўся на працягу апошніх дваццаці гадоў, а таму, у адрозненне ад большасці беларускіх абласных слоўнікаў, адлюстроўвае своеасаблівы “постэтнічны” этап у развіцці беларускага дыялектнага маўлення. Сёння спрадвечныя вясковыя гаворкі беларусаў у нейкай ступені парадаксальна развіваюцца пад уздзеяннем не свайго, а суседняга, рускамоўнага літаратурнага стандарту, што асабліва выразна бачна якраз на лексічным узроўні (*апрэль, вутка, зеркала, кавёр, крыша, картошка, кварціра, клубніка, красівы, настаяшчы, панімаць, польза, судзьба, урэд, шчот, январ* і многія іншыя словы актыўнага ўжытку, якія ў РСВ не ўключаліся згодна з прынятымі прынцыпамі ўкладання). Увогуле канвергентны вектар эвалюцыі сучасных беларускіх дыялектаў у адносінах да рускай мовы можа прывесці да паступовага разбурэння іх нацыянальнай спецыфікі і дае падставы некаторым даследчыкам ужо сёння называць гэтыя моўныя ўтварэнні “паўдыялектамі” [1, 252]. У адрозненне ад

шматлікіх і нерэгулярных індывідуальных праяў змешанага маўлення (так званай “трасянкі”) паўдзялект мае пэўную сістэмна-структурную арганізацыю і адносна стабільны узус. Ва ўсякім выпадку ў цяперашняй моўнай сітуацыі для вяскоўцаў гэта цалкам арганічны і самадастатковы сродак штодзённай камунікацыі.

Першая частка РСВ змяшчае каля чатырох з паловай тысяч слоўнікавых артыкулаў і шырока адлюстроўвае разнастайныя тэматычныя пласты дыялектнай лексікі: найменні асоб (*бахур, бацюта, грак, жабніок, жардзэй, кабалдай, канюшок, капаннік, круцень*); назвы жывёл і раслін (*адназімак, батун, букса, дабрак, жагляўка, калядачка, кармавік, касун, красаўка, кудравец*); сельскагаспадарчыя паняцці (*аклёп, акон, апашкі, дабірки, літманка, літоўка, ляшка*); характарыстычныя намінацыі прымет і дзеянняў (*эжкі, жадлівы, лапшывы, лёзны; бэзіць, ёхаца, жвягаць, забурьіца, затаптаца, кнірыць, ласціца, лахаць*) і г.д. У колькасных адносінах прыкметна пераважаюць субстантыўныя лексемы.

Заклучэнне. Выданне “Рэгіянальнага слоўніка Віцебшчыны” (выхад другой часткі запланаваны на 2014 год) запаўняе істотную лакуну ў беларускай дыялектнай лексікаграфіі. Слоўнік фактычна завершыць намаганні айчынных дыялектолагаў па складанні поўнай, навукова абгрунтаванай карціны беларускага дыялектнага лексікону ў яго адміністрацыйна-абласным вымярэнні. Сабраны матэрыял запатрабуе адпаведнага тэрэтычнага асэнсавання і здольны стымуляваць навуковыя даследаванні ў галіне народнай лексікі сярод вучоных-спецыялістаў, студэнтаў і школьнікаў. РСВ знойдзе прымяненне пры падрыхтоўцы і выданні зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак, публікацыі асобных выпускаў “Лінгвістычнага атласа Еўропы”, “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа”, атласа новага тыпу “Усходнеславянскія ізагласы” і іншых фундаментальных даследаванняў, над якімі працуюць вучоныя розных краін.

Спіс літаратуры

1. Клімаў І.П. Трансфармацыя беларускіх дыялектаў : тэрэтычныя перспектывы даследавання / І.П. Клімаў // Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Слав’і : Матэрыялы Міжнар. навук. канф. – Мінск : Права і эканоміка, 2009. – С. 250 – 254.
2. Крывіцкі А.А. Дыялекталогія беларускай мовы / А.А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 294 с.
3. Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны : у 2 ч. / Л.І. Злобін (рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2012. – Ч. 1. – 304 с.

КАМУНІКАЦЫЙНА-ПРАГМАТЫЧНЫ ПАТЭНЦЫЯЛ ЖАРГОННАЙ І ПРАСТАМОЎНАЙ ЛЕКСІКІ Ў БЕЛАРУСКІХ СМІ

Ю.М. Бабіч

Віцебск, ВДУ імя П.М. Машэрава

Мова надзвычай чуйна, востра і хутка рэагуе на ўсе падзеі, што адбываюцца ў жыцці грамадства. Яна з’яўляецца яскравым адлюстраваннем вербальнага густу эпохі. І найперш гэта датычыць мовы сродкаў масавай інфармацыі, дзе апошнім часам усё часцей сталі ўжывацца жаргонныя і прастамоўныя словы, лексемы з выразна акрэсленай стылістычнай афарбоўкай. Лінгвісты разглядаюць падобную жарганізацыю мовы СМІ як своеасаблівую рэакцыю на ранейшы афіцыёз,